

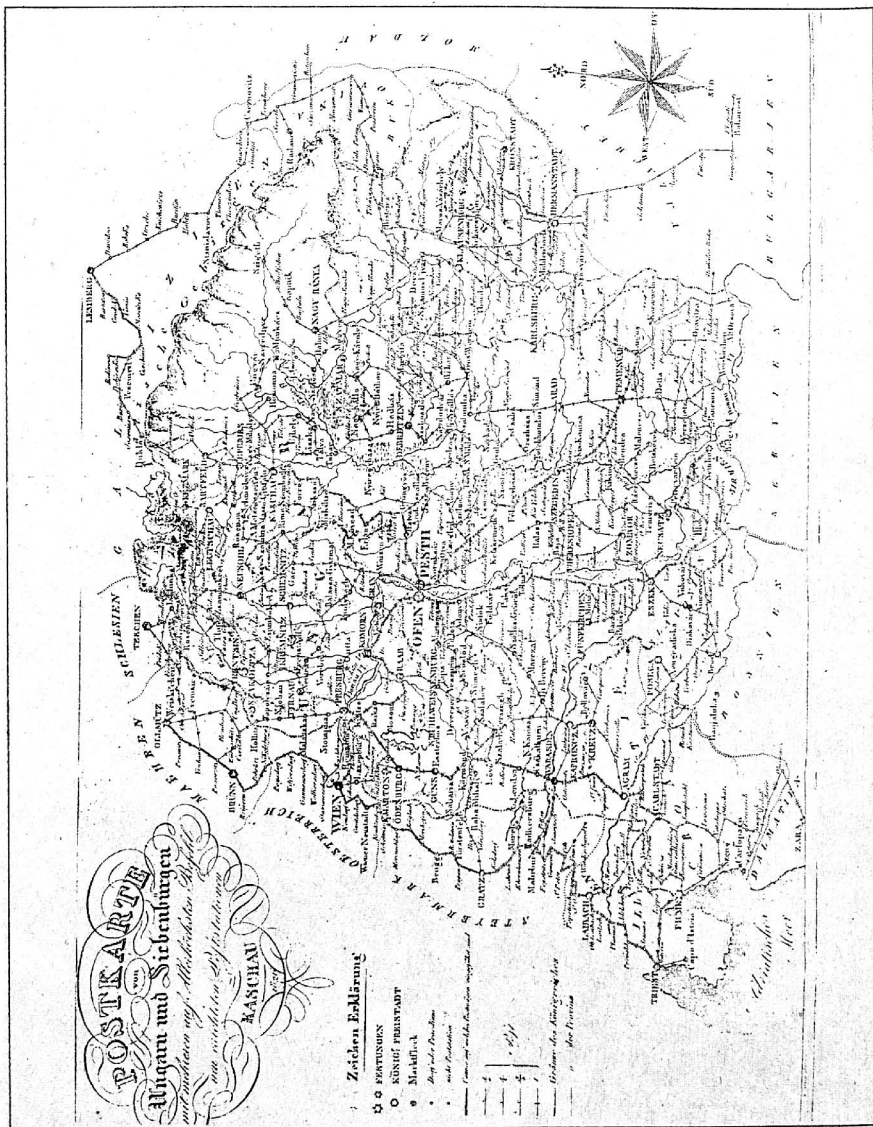
BÁCSORSZÁG

II. évf., 3. szám * 1996. március 7.

A TARTALOMBÓL

Szabadka földesurai a középkorban (1.)
„Kikérdezendők volnának a falu vénei,
jegyzői, papjai...” (1.)
A „görög” király
Így alakult újra Bezdán
A Kér törzsbeliek Szabadka alapítói?
Dózsa György kereszties hadai a Bácskában
Egy XIX. századi postatérkép
A csengetyüs iskola
Csantavéri templom a század végi levelezőlapon
Gyelmis-regény, folytatásokban (10.)
Nepomuki Szent János Nyugat-Bácskában
Ér(d)-Somlyó = Versec
Visszanéz: Bács vármegyei lakosok (1.)
A szabadka-horgosi homokvidék növényta-
karójának történelmi áttekintése (1.)
Bácska a Magyar Kereskedők Évkönyvében
Három kiváltságlevél tanulságai (Könyvis-
mertető)
Honismereti tábor és vetélkedő (Pályazat)

**Vajdasági
honismereti
szemle**

SZABADKA FÖLDESURAI A KÖZÉPKORBAN

(I.)

1391. MÁJUS 7-ÉN Losbnczi István macsói bán bírósági közgyűlést tartott Bodrogon Bodrog megye nemesei számára. A bírósági közgyűlést a közrend megromlásának a helyreállítása céljából, azaz a megrögzött rablók, tolvajok és gonosztevők kiirtása miatt hívta össze. Erme közgyűlésen mint tolvajt a szabadkainak mondott Ágostont, Pakai László fia András jobbágját, András szolgáját is levelesítették, ami azt jelentette, hogy mint törvényen kívül helyezettek, bárki elfoghatta és megölhette. A Losonczi István által kiadott oklevél azon túl, hogy Szabadka neve itt szerepel először a forrásokban, több olyan kérdést vet fel, amelyeket közelebbről kell megvizsgálni e téma kifejtése érdekében.

Mindenekelőtt megdijuk belőle, hogy Szabadka az oklevél keletkezésének idejében Bodrog megyéhez tartozott, amelynek ispánja Losonczi István volt, aki mint macsói bán látta el a bodrogai ispán tisztét is. A korabeli Magyarország déli megyéi közül ugyanis Szerém, Pozsega, Valkó, Verőce, Bács, Bodrog és Baranya, továbbá nem egy alkalommal Tolna feltehetően védelmi szempontok miatt a macsói bán joghatósága alá tartoztak. Korábban a szlavón, de az 1320-as évektől már a macsói bán rendelkezett felettük. Mindez azt is jelentette, hogy a horvát és szlavón bánhoz, valamint az erdélyi vajdához hasonlóan önálló bírói székkel rendelkezett. Ilyen módon tarthatott bírósági közgyűlést (congregatio generalis), amely egyébként csak a nádor jogában állott, illetve a király alkalmanként másokat is kirendelhetett lebonyolítására.

A XIII. század utolsó harmadában alakult ki a nádori közgyűlés. Azyeket a nádor egy vagy több megye számára tartott, és a vidéki bíráskodás legfontosabb fóruma volt a XV. század közepéig. Utána jelentősége csökkent, és Mátyás király (1443-1490) 1486-ban szüntette meg a Decretum maius-ában. A nádor királyi parancsra tartotta. Idejét és helyét, amely utóbbi általában olyan település széién volt, ahol megyegyűlést is szoktak tartani, ugyanis a rajta megjelent nagy tömeg miatt a településeken belül megfelelő hely általában nem állt rendelkezésre, előre kihirdették. Főként bűnügyekkel foglalkozott, de bírtok- és más ügyeket is tárgyalt. A nádor a megyés ispánnal, a szolgabírákkal és a helyben megválasztott 12 esküdtel törvénykezett. Kíséretében részt vett az alnádor, két jegyző, a fehérvári káptalan embere mint hitesehelyi megbízott, a hordozható kápolna káplánja és a király ügyvédje, aki arra ügyelt, hogy bírtokperek esetén a király jogait ne érje sérelem. A gyűlés lebonyolításának költségeit a megye fedezte. Mivel Bodrog megye középkori története során hosszú ideig a macsói bán joghatósága alá tartozott, a nádor helyett ő ítélkezett. E tény azt is mutatja, hogy bár Szabadka területileg a Kunság része volt, mégsem tartozott oda, a király a megye hatáskörébe rendelte. Ha a Kunság része lett volna, akkor ugyanis a nádor törvénykezése alá tartozott volna.

Az oklevélben azonban nemcsak Ágoston, a tolvaj szerepel, hanem ural is, Pakai László fia András, aki nevét a Bodrog megyei településtől, Pakatójt vette (területe ma helynév Bezdán határában), amely a család ősi birtoka lehetett. Az adatból arra következtethetnénk, hogy ha Pakai Andrásnak Szabadkán jobbága van, akkor maga Szabadka pedig a Pakaiak birtoka.

Mégsem így áll a dolog. Zsigmond (1368-1437) király ugyanis 1428. október 26-án megerparancsolta a kalocsai káptalannak, hogy hivatalos tanúként legyen jelen, amikor a szabadkaiak visszaszadják Tóttós László fia László Szentgyörgyön és Mátyusházán, valamint Katymáron és Patalán lakó jobbágynak elhajtott nyáját, aprójószágait és egyéb elvitt dolgait. A hatalmaskodási ügyben Kátai Mihálynak, a jászok és kunok bírójának, valamint testvérének és offiálisainak is szerepe lehetett, mert a király parancsát hozzjuk és a szabadkaiakhoz intézte. December 13-án, amikor a káptalan kiküldötte, Bálint karpap Szabadkára ment, sem a Kátaiak, sem offiálisaik nem jelentek meg, a szabadkaiak pedig úgy nyilatkoztak, hogy egyáltalán nem adják vissza az elvitt jószágokat, sőt még többet elvisznek Tóttós László birtokairól, amint ez a káptalan december 17-én kiadott oklevélből kiderül.

1429. szeptember 5-én kelt Hédervári Lőrinc (?-1447) királyi lovászmester, a kunok és jászok bírja, valamint Berencsi István, királyi pénztárnok, kiküldött bíró oklevele, amelyben jóvá hagyják a fogott bírák ítéletét, amely szerint a szabadkai királyi hospesek és lakosok, valamint az óbudai apácák vastoroki (ma: Ostorak pusztja) jobbágjai és népei az addig egymásnak okozott károk ügyében egymást feloldják, azokat semmisnek tekintik, kivéve azon elhajtott 25 ökor ügyét, amelyeket Mező Péter, valamint Pándi János, Mihály és Péter, Kátai Mihály offiálisai hajlattak el a vastorokiak legelőiről. Ezeket továbbra is követelhetik. Abban is megegyeztek, ha valamelyik fél az ügyben újabb pert indítana, az perlekedőként marasztalják el.

A két idézett oklevél többi részlete is arra enged következtetni, hogy Szabadka a tárgyalt időszakban, és nyilván korábban is, királyi bírtok majd mezőváros volt. 1428-ban Zsigmond király Tóttós László panaszára személyesen intézkedett. Ez még nem jelenti egyértelműen a királyi bírtok jellegét, hiszen udvari méltóságok a király személyéhez közvetlenül is fordulhattak ügyekkel. Még arra is lehet magyarázatot találni, miért fogadja a király Tóttóst egy, az akkori korban oly gyakori hatalmaskodási ügyben. Hogy Tóttós mégis miért jutott ügyével az éppen Miháldon, az Al-Dunánál tartózkodó király elé, arra az 1429-es oklevél adja meg a választ. Szabadkán királyi népek, hospesek és lakosok éltek, a település tehát királyi mezőváros volt.

Ha fenntartjuk állításunkat, magyarázatot kell kell adnunk arra, miért élt Pakai László említett jobbága a városban, és mit kerestek ott a Kátaiak offiálisai. Pakai András szabadkainak mondott jobbága nem biztos, hogy Szabadkán élt, neve csak szabadkai származására utal. Így elvethetjük Pakai szabadkai birtokosságát. Egyébként a mezővárosokban nemcsak egy úr jobbágjai élhettek, csak ők nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a mezővárosi közösségek tartozók. A Kátaiak jelenlétét az magyarázza, hogy a királyt Kátai Mihály mint a jászok és kunok bírja honorként, azaz tiszttségéhez tartozó bírtokként kapta Szabadkát, amíg hivatalát ellátta. Ilyen módon állíthatott offiálisokat a városban.

„KIKÉRDEZENDŐK VOLNÁNAK A FALU VÉNEI, JEGYZŐI, PAPIJAI...”

Szabadka és környéke a Pesty-féle helynévgyűjteményben (1.)

PESTY Frigyes (1823-1889) kiváló történétörő a magyar helytörténeti kutatások egyik úttörőjeként tartják számon, aki a külföldi levéltárakban számos okiratot másolt le és több figyelemreméltó munkája látott napvilágot. Az 1860-as évek elején – a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként – a kormányhatóságához fordult, segítse őt a helynevek gyűjtésében. A Helytörténeti 1865. január 28-i Szabadkához intézett leiratából többek között megtudhatjuk, hogy a „helyrajzi nevek” kivételes nyelv- illetve történeti jelentőségénél fogva a kormányzók készséggel vállalja Pesty támogatását, annál is inkább, mert ilyen nagymértetű tudományos gyűjtés egy ember erejét meghaladja. A Helytörténeti tanács mellékéfi a történétörő nyomatot ívcl, melyek felvilágosítást és útmutatást nyújtanak a gyűjtendő adatok mikénti összeállítására (Szabadkai Történelmi Levéltár, 701/polg.1865).

Milyen kérdésterületet ölelnek fel Pesty Frigyes ívlapjai?

A helynevek gyűjtésére és összeírására megküldött Utasítás bevezetésektől a nagymértetű vállalkozás célját és jelentőségét húzza alá. Elengedhetetlen cél a helynevek magyarázása, értelmezése, „ki-nyomozása”. A lakóhelyen gyakran hallott nevekre rejtélyének meg-jejtése fontos történeti és nyelvészeti adatokkal szolgálhatnak. Egy-egy község teljes névanyagának összegyűjtésére kell törekedni. „Mindhogy minden községben van egy két ember, sőt vannak több-ten is, kik lakóföldjüket legnagyobb részlekeik ismerik, igen sok függ azon egyének helyes megválasztásától, kik a helynevek gyűjtésével megbízandók. Kikérdezendők volnának a falu vénei, jegyzői, papjai, erdőszi, vadászai, bányászai stb. – egyik a má-siknak adatait fogná kiegészíteni – olvasható az ív-lapon. Majd az Utasítás arra hívja fel a figye-lmet, hogy nemcsak a természet ingatlan tár-gyai, hanem a különböző irományok: telek- és adósorozó könyvek, egyházi matrikulák, jegyző-könyvek, monográfiák stb. szintén gazdag forrásoknak használhatók a topo-nímia feldolgo-zásában.

A másik ív hét kérdőpontra terjed ki. A za-badkai városi tanács Antunovics József köz-gazgatási tanácsnoktól kéri fel a kérdések meg-válaszolására, aki a feladatot – a kutatások mai állása szerint – általában felületesen és heve-nyesen teljesítette, ám a pontatlan adatok mellett több, merőben új adattal szolgál. (Már csak ezert is kivételes jelentőséget tulajdon-tunk a néhány oldalas kéziratot válasznak.)

Antunovics József tanácsnok 1865. március 7-én készítette összeállítását, amely egyben ma-gában foglalja Pesty Frigyes kérdéseit is:

„Az első kérdésre: Szabadka hova tartozik? Bács-Bodrogh törvényesen egyesült megyéhez; fekszik a telecskai járásban, mely hajdan Bod-rogh elkülönített megyéhez tartozott.

A 2 ik kérdésre: A községnek hány neve él?

Szabadka, Maria Theresiopoli, Szubotica. Az utóbbi szláv elnevezés csak helybeli elterjedés-sel bír, de részben a vidéken is ismeretes. A két előbbi országos elnevezés.

A 3 ik kérdésre: Volt-e hajdan a községnek más elnevezése?

Hajdan: Forsatum Szabadka (:szabadkai sánczok:) és sz: Mária-nok nevezetett.

A 4 ik kérdésre: A község mikor említették legkorábban?

Egyik okmány szerint, melyet egy helybeli költő-tanácsnok Szaba-dka történetére vonatkozólag 1816-ban írt meg: Szabadka régiségét egész Zsigmond magyar király korára viszi vissza. Szerinte ugyan is: Szabadka, melyről Verbóczy is említett tesz, zemlini Deák Gábor Zsigmond király tükára közremunkálása által még 1400-ban emelte-tett volna királyi városrá, de ugyan azon Zsigmond által ismét job-bbgyi állapotra vetettet, mivel azt (:Szabadkát:) Deák Gábor az elozott királyi pecsételt futásában és nem jogosan szabadútt fel. - Továbbá a Verbóczy által említett Szabadkát az idézett okmány annál is inkább ugyanazonstja a mai sz.kir Szabadka városával, mivel a kalocsei egy-házmege főváltárban (79 ik lap) bizonyos irat létezik, mely szerint 1497-ben: A tized fizetésben makacsoknak tapasztalt szabadkaiak plebánosa szánjék meg isteni szolgálatot tartani mindaddig, míg a tizedet neki fizetni nem akarnák” mert – úgymond – ha a helyek távolságát Kalocsa-Szeged-Kalocsa és Szabadka közt tekintetbe ves-zsük, mindenesetre azon Szabadkát érthetné az érsek, mely Bácsme-gyében fekszik, és nem azon Szabadkát, melyek Békés és Hont megyékben mint szabad puszták léteznek, melyek iránt is a kalocsei érsek mint nem hatósága alatt helyekre nézve a szegedi kanonoknak mit sem hagyhatott meg.

Egy másik kútfő pedig: Tiszt. szegedi Kilit sz. ferenczrendi jelenleg szabadkai szerzetes az ugyan uthelyütti zárdaházi történet adatai nyomán a következő vélemlt állítja fel:

„Eppen azon időben – úgymond – midőn a félhold áradó hatalma Magyarországot végye-szélylyel fenyegette, Boszniában és Dalmátiában is dúlt, s ez országokat meg előbb elejtette há-zánknál. - Bosnia utolsó királya vérfagyalag kí-noztatása után a két ország lakosai nagy rést kívándorolván, hazánkba menekültek, s itt Bács és Bodrogh megyékben találtak hazát. Közülük egy jó része Szent - Mária-n, e topographiai helye-nemül fogva nem valami nevezetes, de mint neve mutatja, kétségtelenül magyar helységben telepe-dett le.

Szűntén akkor, midőn a pogány hatalom mármár eljérendő volt, hazánkat is, feltűnt bizony Cserni Jován nevezetű, fogalásghól magát fejedelemtségig felküzdött szerb vezér, ki főleg Szeged vidéken hatalmaskodott, s Bácsbáca is átcsapva Szent Mária-t is maga részére foglalta el a Szubota nevű vezére által egy ideig megszállva tartotta. Miközben a mohácsi vérszótlan a török visszanyomhatatlannal lett urává e tájnak, Cserni Zápolyával kötött harczban megöletett; Szubota vezére azonban szándéka nélkül is új nevet kölcsönözhetett Szent Mária-nak, mert a pogány dühétől rettegő magyarok elmenekültek fészükköből, a nem rég török nyomás elől is ide menekült dalmaták és Cserni szerb népmaradványa pedig, mint még idegenek már nem tudtak hova menekülni s maradtak helyben.

A kormányzók készséggel vállalja Pesty Frigyes támogatását. (Szabadka városi tanácsnak eljuttatott leirat)

MILLECENTENÁRIUM

A „GÖRÖG” KIRÁLY

AXII. SZÁZAD egyik legmarkánsabb uralkodója volt III. Béla. 1148/49 táján látta meg a napvilágot II. Géza (1130-1162) és Eufroszina kijevi fejedelemleány második gyermekként. Élete akkortól vette fordulatot, amikor apja meghalt. A hatalom II. Géza legidősebb fiát, III. Istvánt (1147-1172) lett. Manuél Komnénos (1118-1180) bizánci császár azonban a két nagybácsi, II. László (1131-1163), majd IV. István (1133-1165) személyében ellenkirályokat állított. 1163-ban Nándorfehérvár alatt a magyar és a bizánci sereg között a harc helyett megegyezésre került sor, melynek értelmében Manuél lemondott IV. István támogatásáról, cserébe adták neki Béla herceget Dalmáciával és Horvátországgal. Ott Manuél eljegyezte vele leányát, Máriát, áttért a görögkeleti vallásra, felvette az Alexios (Elek) nevet, megkapta a despotés címet, amely a birodalomban a második legnagyobb titulus volt. Manuél benne látta a jövőbeni bizánci császárt és magyar királyt. Ezzel tisztában volt III. István is, aki ellenállt. Ez háborúhoz vezetett, amelyben Béla is részt vett. 1164-ben Tienen, Kón (Bánkonostoron) keresztül Bácsig nyomult előre. 1165-ben Zimony elfoglalásakor megmentette az elfogott magyar ispánok életét. 1166-ban a Dunáig jutott a bizánci hadakkal.

1169-ben, amikor Manuélnek fia született, változás állt be. 1171-ben a kis Alexios lett a trónörökös. Bélát megfosztották jegyesétől és titulusaitól is. 1172-ben váratlanul meghalt az alig 25 éves III. István. A tetemésen résztvevő nyugati zarándokok arról beszéltek, hogy a hirtelen halál mögött Béla mérgekeverő állt.

Ebben a helyzetben két potenciális trónjelölt jöhetett számításba: Béla és Géza. Az előbbi támogatóinak töbora jóval számottevőbbek és erősebbek voltak. Közülük is a legkiemelkedőbbek András kalocsai érsek, Ampod nádor-bán és Dénes bácsi ispán voltak. Kérésükre Manuél kiadta Bélaét, akinek eszélt kellett tennie, hogy semmit nem tesz Bizánc kárára. Mivel az esztergomi érsek, Lőrinc, még III. Sándor (?-1181) pápa parancsára sem volt hajlandó megkoronázni a „görög” Bélát, ezért ezt 1173. január 13-án András kalocsai érsek végezte el. Ezután Béla gyorsan likvidálta az ellenzékét; Gézáét és anyját a börtönbe vetette, Vata ispánt megvakította, Lőrinc érseket mellőzte.

1180-ig a belső konszolidációra összpontosított. Fejlesztette a gazdaságot (ipart, kereskedelmet, mezőgazdaságot, bányászatot). Évi jövedelme elérte a 166 000 ezüst márkát, és így Európa leggazdagabb uralkodói között emlegették. Létréhozta a királyi kancelláriát, amelyet nem a kápolnaispánnak, hanem magának a koronának rendelt alá. Élén kancellár állt, aki lepecsételte az okiratokat. Fontos szerep jutott a notáriusnak is, aki a szöveget összeállította, és a scriptorokat, aki a másolatot végezte. A király példáját követte több főnemes, egyházi káptalan és kolostori pénzügyi ellenőrközlésbe fogott. Az itt dolgozók tanulmányait Franciaországban fejezték be. Közülük került ki P. mester, vagy ahogyan nevezzük, Anonymus, a Gesta Hungarorum szerzője is. A magyarországi oktatást úgy erősítette meg, hogy a ciszterciai rendet betelepítette. Ezek a szerzetesek nemcsak irodalmat, hanem az építészetet is fejleszteni kezdték, bevezette a gótikát. III. Béla uralkodása alatt jó viszonyban volt a pápával, ezért a Szentszék engedélyével a boszniai püspökséget kivonta a raguzai érsekség fennhatósága alól és a palatói érsekségnek rendelte alá. Pápai adás mellett 1192-ben példaképet, I. Lászlót (1040 körül-1095) szentté avatatta.

1180-ban meghalt Manuél császár. III. Béla külpolitikája azonban megváltozott. 1180 őszén seregei visszafoglalták Dalmáciát, 1181 elején pedig Boszniát és Szerémséget. Zón, elszakadva Ve-

lencétől, csatlakozott Magyarországhoz. 1182-ben a magyar hadak birtokukba vették Nándorfehérvárt és Barancsot. 1183-ban a függetlenségért harcoló Stefan Nemanjával (1133-1200 körül) szövetségben elfoglalta Ništ és Szófiát. Igaz, 1184-ben visszaszorultak, de 1185-ben ismét birtokukba vették az elveszített két várost.

Ezután III. Béla békét kötött II. Angelosz Izsák (1155-1204) császárral. Izsák feleségül vette Béla 10 éves Margit nevű leányát, aki apjától hozományul kapta a Szófia-Nándorfehérvár közötti területeket, a magyarok ugyanakkor elláttak a szerbek támogatásától. Cserébe Bizánc elismerte, hogy Dalmácia, Bosznia, Szerémia és Magyar Királysághoz tartozik.

Béla figyelme fokozatosan kelet felé fordult, ugyanis Volgyimir halicsi fejedelem hozzá menekült az őt elűző volhni fejedelem, Román (uralkodott: 1199-1205) elől. 1188-ban a magyarok két vereséget mértek Románra. A megszerzett Halics Béla kisebbik fia, András (1176/77-1235) herceg (később: király) kezébe került, míg Volgyimir börtönbe vetették. A magyar hatalommal elégedetlen halicsiak a szmolenszki fejedelem, Rosztiszláv (?-1167) segítségével felláztak, de vereséget szenvedtek. Rosztiszláv életét vesztette. 1190-ben Volgyimirnek sikerült megszökönie, és lengyel segítséggel visszaszerelte Halicsot.

1189-ben kezdetét vette a III. keresztény hadjárata. A mintegy 100 000 fős német sereg I. (Barbarossa) Frigyes császár (1123-1190) vezetésével szárazföldi úton – amely a Magyar Királyságon keresztül vezetett – indult el. A sosem felhőtlen magyar-német viszonyok most békés mederbe terelődtek. Béla rengeteg vágóőrszögöt adott az éhező németeknek, a császár egy 4 szobás berendezett sátrat kapott, majd a két uralkodó Csepel-szigetén vadászaton vett részt. Az azt követő lakomán Béla megígérte, hogy szabadon bocsátja öcséjét, Gézáét. Ekkor került sor Frigyes sváb herceg és III. Béla leánya eljegyzésére. (A házasság kútba esett, mert a császár fia 1191-ben meghalt.) A házasság után Béla megígérte, hogy megátalja katonáinak túlkapásait az országon való átvonulás közben. Szavát betartotta. Néhány rabló lovatot és kereskedőt felkötött, egy szolgának pedig levágatta a kezét, mert loptak. Béla ezért nem volt hálásan. Amikor a bizánciak és a németek között majdnem kirobort a háború, közvetítőként lépett fel. Neki köszönhetően a két császár 1190-ben megkötötte a hadrianápoliszi békét. E tette igencsak emelte európai tekintélyét.

A következő évek ismét a háború jegyében teltek el. 1192/93-ban a magyar hadak elfoglalták Szerbiát. Az ezt követően kialakult pápai-bizánci-szerb szövetség miatt azonban visszavonultak. Ennek még egy oka volt. Velence évek óta szerette volna megszerezni Dalmáciát. Az 1187-es sikertelen támadás után 1192/93-ban újabb rohamot indított e területek ellen, de most is vereséget szenvedett. Ezt követően III. Béla egyeztetni kezdett a trónutódlás kérdéséről. Míg idősebb fiára, Imrére (1174-1204) 1194-ben csak Dalmáciát és Horvátországot testálta, addig 1195-ben már az egész országot neki adta. András várakat, földbirtokokat, pénzt kapott, és meg kellett ígérnie, hogy részt vesz egy keresztény háborúban.

III. Béla 1196. április 23-án meghalt. Székesfehérvárot temették el, első felesége, Chátillón Agnes mellé. Vele véget ért a magyar középkor és az Arpád-ház első nagy korszaka. A honfoglalás 1100. évfordulójának évében reá is emlékeznünk kell, hiszen, ha nomád őseink hajánál szerettek nekünk, ő ezt megtartotta, növelte és gazdagította.

ÍGY ALAKULT ÚJRA BEZDÁN

BEZDÁN, 1743. április 24. Szent György-nap. Bezdán pusztán, a Bezdán-fok bal partján már álltak a legszükségesebb középületek, a téglából épült nádfedeles plébánia- és iskolapáculat, valamint a kettő közé beékelődött imaház, aminek a falai még sárral bekenet falakból álltak. Ez utóbbi épülethez hasonló épületanyagból készült nádfedeles lakóházak is voltak már, amelyek – egyenlően minden tervszerűség nélkül – itt-ott meglapultak a pusztában, ahol már addig is éltek szétszóródva magyar, szerb, horvát nemzetiségű halászkok, juhászok és földművelők, de számuk csak az előző évben növekedett jelentősebben, amikor a Magyar Királyi Kamara Losonczi József szervezésében 60 magyar római katolikus családot telepített Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy vármegyékből.

Az imaház előtti téren gyülekező emberek közül sokan csak ezen a napon látták egymást először. Falualakuló közgyűlésre készülődtek. A vármegyei hatóság részéről jelen volt a főszolgabíró is, aki tulajdonképpen felelős volt a közigyelés törvényes keretek közötti megszervezéséért. Ő elnökölt, ő terjesztette elő a főbírói és a falu tanácsába (Senatus) megválasztható lakosok névsorát. Ez utóbbiak száma 12 volt. Közülük került ki az öt esküdt. A szavazás nyilvános volt. A megválasztott főbíró nevét a korabeli dokumentumok nem örökítik meg. Ezzel szemben az esküdtéket igen (Berényi Mihály, Végh János, Sági János, Kovács Balázs és Kovács István), akik később a Tanácsban bizonyos részfeladatok ellátásáért lettek felelősek. Közülük került ki az első bíró, a jegyző és a pénztáros.

A falualakuló közgyűlés után a megválasztott tisztségviselők bevonultak az imaházba, ahol Kretsmarik János plébániai adminisztrátor előtt az az nap evangéliumra lettek a hivatali esküt. Bal kezüket a szentkönyvre tették, jobb kezüket a magasba emelték, közben mondták az eskü szövegét, úgy, ahogy azt az alábbiakban olvashatjuk.

A tanácsstagok esküje:

Én N. N. Esküszöm az Atya Fű, és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a Boldog Szeplőtelen Szűz Máriára és Istennek minden Szentreire: Hogy vékony értelmem és tehetségem szerinti és mint Isten tudom adgya, és igazság magával hozza, mindenit és mindenkor, udvösségek, hasznos és Istenes országnak törvénye Szerint való tanácsadással fogom ezen N. (helységünket*) városunkat tartani, lelki pásztoromnak pedig engedelmesséknél mind én Előjárómnak. Isten engem úgy segéllyen Boldog Szűz Mária és e Sz. Evangélium.

Az első bíró esküje:

Én N. N. Esküszöm az Atya, Fű, és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság

egy bizony élő Istenre, a Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára és Istennek minden Szentreire: Hogy mindenik, valakik életben panaszt tesznek, és tölem elégtételt kívánnak, felre tévén az Atyafiságot, Sógorságot, Komasságot, Szeretetet, gyűlölséget, adományt, igézetet, féltelmét, Minden személyválogatás nélkül, mindenit és mindenkor, mint Nemesnek, mint Nemtelennek, Atyafinak, Idegennek, Gazdagnak, Szegénynek, a mint Isten törvénye, és az ő igazsága Szerint fogok dolgot találni, tehetségem Szerint, mindeniké egyaránt, és igazán fogom az igazságot szolgáltatni. a mellett (helységünk*) városunk bé vett dícséretes szokásait és szabadságát, minden tehetséggel igyekvezzem alkalmazni, Öregíteni és vastagítani. A: Isten engem úgy segéllyen, Boldogságos Szűz Mária és e napnap Sz. Evangéliom.

A jegyző esküje:

Én N. N. Esküszöm az Atya, Fű, és Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára, és Istennek minden Szentreire, hogy azokat a titkos dokákat mellyekkel Bírák és esküt tanácsbéli uramék az (helység*) Város hoztak, vagyis másut egymás között elvégeznek, másokk sem szó, sem irás, sem jelek, sem pedig semiméni egyéb gondolható forteltyosokkal és moddal ki nem jelentem, ki nem mondom, és ki nem beszélem, hanem mindenit, és mindenkor híven megtartom, az irások és egyéb (helység*) Város dolgainak folygyezéseben szorgalmatoskodom, és minden hitenre bizot dolgaimnak végehez vütleben igazán, józanon és híven munkálkodom. Számadásokat, és vételeket, és egyebet mindeneket valamelyekre hivatalom szerént kötelezetem, igazán feljegyzek és az (helységhez*) városunknak mindenitében híven leszek. Isten engem úgy segéllyen, és az Boldogságos Szűz Mária s a maj Sz. Evangéliom.

A pénztáros esküje:

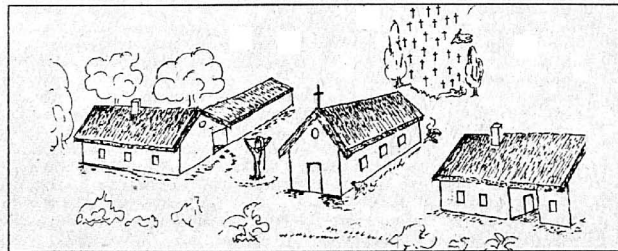
Én N. N. Esküszöm az Atya, Fű, Sz. Lélek tellyes Sz. Háromság egy bizony élő Istenre, a B. Szeplőtelen Szűz Máriára, és Istennek minden Szentreire: Hogy ezen (helységünknek*) városunknak lévő és leendő minden némó jövedelmét, adosságát, költséget, igazán beszédem, fel írom, számban adom, senkire illetlenül, és igazságatlanul többet nem rovoók, hanem csak érdeme szerinti. Minden némó adatok, úgy mint: Portiot, árendát és egyebet. Annak udjében szorgalmatatom, aprodonként sor rendben ezen birtoknak elúvatvátására, mintul jobban, csendesebben lehet bé szedni, igyekvezzem. Isten engem Úgy Segéljen.

A főbíró esküje:

(Helységünk*) Városunk terhének viselésében, akár Uraság, akár N. Vármegye, részéről parancsolatott Légyen, mindenekben, és mindenkor, egyaránt az (helység*) város bélieket kirendelem igazán, és minden néven nevezendő jövedelmét, költséget voltaképpen Utolsó fil-lérig fel-iratok, Számban vézek, héjában való rendetlen költségeket tiltalmazok, el-távoztatni igyekvezzem. Emmellet Káromkodókra, tuljokokra, hiszegulókra, fajtalanokodókra, verekedőkre és egyéb Gonosztevőkre, telles tehetségemmel jól vigázok, és azokat érdemei szerént meg büntetetem.

Így alakult újra Bezdán falu, miután 1598-ban, a Zomborban állomásozó török hadsereghez tartozó tatár katonák elpusztították.

BALLA Ferenc

Bezdán központja az 1740-es években (Balla M. tusrája)

* Az esküszövegekben a „helység” szót 1772-ben áthúzták és a „város” szóval helyettesítették, azután, hogy a faluból mezőváros lett.

A KÉR TÖRZSBELIEK SZABADKA ALAPÍTÓI?

SZABADKÁNAK van egy Kér (Ker) nevű része a város délnyugati részén. Korábban bunyevác negyednek számított, jelenleg is ők képezik többségben a lakosságot.

Közudott, hogy Árpád (?-907) vezér honfoglalóinak egyik törzsét nevezte meg Biborbanszületett Konszantin (905-959) bizánci császár ezzel a névvel. Ezért is izgalmas téma bizonyos összefüggést keresni (még inkább találni) az 1100 éves törzsi helynév és a XVII. századtól itt élő szláv nyelvű bunyevác etnikum kapcsolatában.

A városnak ez a negyede egykor a Palicsi-tóhoz kapcsolódó, kelet-nyugati irányba húzódó moesaras nyúlványtól északra helyezkedett el, a régi vízügyi térképek tanúsága szerint mint egy hatalmas félsziget, melyet északról a Gáti-tó (Téglavető lapos) és az abból kelet felé kifolyó ereske, valamint a déli irányba (azaz a Palicsba) folyó Mlaka ér határolt. E vízfolyások pontos helye ma már nehezen követhető, hiszen a város fejlődésével párhuzamosan feltöltődtek és beépítették őket. E vízügyi rendszer dél-délnyugati partjának mentén épült a szerbek lakta Sándor település, amely a hatvanas évektől mindinkább beolvadt a városba. A sándori partoldal legnyugatibb részén (a Kérral szemben levő oldalon, vagy ahogyan a szabadkaiak mondják, a kórház mögött) a hetvenes években új lakónegyedet kezdtek építeni (Novo naselje – Újfalú). Ekkor érkeztek az első jelzések a múzeumba, hogy a munkálatok területén régészeti leletek kerültek elő: cserépedények, kerámia-töredékek, sőt emberi csontok is. Az első helyszínelés tárgyi eredményei egyértelműen bizonyították, hogy az új városrészt egy középkori település, azon belül egy temető területére jelölték ki. A gyorsan szaporodó családi házak tulajdonosaira való tekintettel, és persze anyagi okok miatt, nagyobb régészeti ásatásokra nem kerülhetett sor. A néhány alkalmi leletmentés azért mégis nyújtott annyi támpontot, hogy a település kronológiai besorolását el lehetett végezni: a XII-XIII. századra tehető.

1981-ben lehetőség nyílt egy kutatóásatásra, amikor az Egyesült Szabadkai Kereskedelmi Vállalat (Subotička udružena trgovina -

Az 1981. évi ásatások színhelye
(A szabadkai Városi Múzeum képarcívumból)

nem került sor. Megmaradtak a kérdések, ezek közül is az egyik legjelentősebb, a település elhaldásának (pusztulásának) ideje. Eddigi régészeti ismereteink alapján a tatárjárásra (1241-42) „tippelhetünk”, amikor ez a település is az Alföld és a Duna-Tisza köznének szomorú sorsában osztozott. Ha valóban így történt, akkor nagyon közel járunk egy régén felvetődött kérdés megoldásához, amelyet eddig több neves szakember igyekezett megfejteni és megválaszolni.* Mégpedig annak az 1193-ból származó dokumentumnak az igazolására, melyben III. Béla (1148 körül-1196) király egyik adománylevelében az édesanyja birtokába juttatja azt a Kér nevű települést, amely Zombor és Szeged között fekszik körülbelül félúton. Nyomatékkal kell aláhúzni: ez az egyetlen Árpád-kori dokumentum említi egy, a vidékünkön lehetett Kér nevű települést.

Szó sincs lehetetlenről vagy átludományosságról, de ne legyünk szerénytelenek (vagy szerények?) sem. Van egy XII. századi írott dokumentumunk, ugyanakkor helyileg pontosan behatárolható, ismeretlen nevű településünk (nem is kicsi, hisz a fatelep mellett a lakónegyed nagy részét is magába foglalja). Joggal feltételezhetjük és állíthatjuk: Szabadka előtörténetének szerves része volt a Kér. Sőt, azt is, hogy Batu (?-1255) kán mongoljainak visszahúzódása (1242) után a telperszelt és lerombolt Kér lakói IV. Béla (1206-1270) király országépítő törvényeinek szemlélésben olyan helyre költöztek, ahol maga a természet is fokozottabb biztonságot nyújtott. Esetünkben a vizek között helyezkedtek el, így a településük jobban volt védhető. De nem a közvetlen szomszédságukban, az áttelemben levő földnyelven, hanem a kissé távolabbi és a vidék legkiemelkedőbb részét képező területet választották új otthonuknak.

A kériek és a még néhány, ugyancsak elpusztult környékbeli, más-más nevű település túléelői költöztek a mai Barátok temploma közelébe és alapították meg a mezővárosú izmosodó új falujukat, amelyről 1391-ben tesznek először említést a korabeli kútfők Zabotka (Zabatká?) néven. Ennek a Zabotkának egy részét (bizonyára a nyugati felét) nevezték Kérnek (ahova a kériek egykor letelepedtek). Ha létszámban megfoghatóan és részben kicserélődve is, szájról szájra megőrizték a helynevet a közel másfél évszázados török megszállás idején is. A XVII. század második felében a Ferencrendiek szervezésében érkezett bunyevác új betelepülők (a régi irodalomban: dalmaták) elfoglalták Kért, mit sem tudva, hogy fél évszázaddal korábban az őslakók egyik vezértörzsének és a közelben létezett falujuknak a nevét jelentette.

RICZ Péter

* Ajánlott irodalom: Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1966.; Dr. Györe Kornél: *Szabadka településképe*. Életjel Könyvek 12. Szabadka, 1976.; Szekeres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*. Újvidék, 1983.

DÓZSA GYÖRGY KERESZTES HADAI A BÁCSKÁBAN

ADUNA-TISZA köze déli részének életében az 1514-es parasztháború bizonyos értelemben fordulópontot jelentett. A török elleni kereszties hadjárat meghirdetése után Bács és Bodrog megyében tetemes számú paraszthad gyűlt össze. Fegyverzetük bot, csép, kasza, yasvilla – puskával, kardal nagyon kevesen tudták magukat felszerelni. A nemességet megrémítette az egybegyülekezett és felfegyverzett parasztság nagy száma, s a sürgős mezőgazdasági munkákra való hivatkozással kezdték jobbágyaikat visszatartani, május végén pedig Bakócz Tamás (1442-1521) esztergomi érsek felfüggesztette a kereszties hadjáratot. Válaszul az összegyűlt parasztság urai ellen fordult. Frangepán Gergely (1459-1520) kalocsai érsek ekkor kísérletet tett a Hájszentlőrincen (híres monostor volt Zombor táján) és Bács környékén egyesesereglett kereszties hadnak felosztására, ám minden intézkedés haszatlannak bizonyult, a vármegyék sem tudták már a fellázadt népet megfékezni.

Az eseményeket Verancsics Antal (1504-1573) korabeli magyar nyelvű naplójából ismerjük. Tőle tudjuk, hogy Dózsa György (1470 körül-1514) egyik hű emberét, Mészáros Lőrinc ceglédi papot küldte a Bácskába, hogy az itteni keresztiesekkel egyesüljön. A mintegy 3000 főnyi sereg katonái vezetője Nagy Antal volt. (Verancsics naplót Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Kéziratának lapjai között egy félven ezt a betoldásra szánt szöveget olvashatni: „*Ötödik Kereszties hadnagy támda Nagy Antal, ki mind az egész Bodrog vármegyét, Bács vármegyét feldúlá, égeté, valahol nemes háza vala, sok vitéző népet ölele, karóra vonata nagy sok nemes embereket, sok dúlás, fosztás után...*”) Mészáros Lőrinc és Nagy Antal a bácskai részek dúlása után Bács vára alá június folyamán Szednek vette útját és ott Dózsa főhadával egyesülve, a temesi részekre távozott.

Kevéssel ezután egy másik csoport, bizonyos Borbás nevű pap vezetésével, átkelt a Szerémségből a bácskai részekre s tovább folytatta a nemesek, valamint azok javainak pusztítását. A bácskai nemesek, védekezni képtelenek lévén, a nádorfehérvári (Belgrád) őrséghez és a szerémségi szerbekhez fordultak segítségért, akik azután egyesült erővel Borbás hadát Hájszentlőrincbe szorították, majd a várost fegyűjtötták: „*Hol csak az Isten mondatná számát meni ezer lelket ölinek, kiket színnel megígetének*” – írja Verancsics. Magát Borbás papot égő öltözetben dobták le a templom tornyából, ahová menekült. Az embervesztés nem lehetett csekély, mert a krónikás megjegyzi, hogy Bodrog vármegyében „*az szeginség, ki filliben, ki penig szabad akarata szerént mindKeresztessi lott vala.*”

Dózsa seregeinek leverése után a nemesség által elszenvetett serelemek kegyetlen megtorlása következett. Kenderesi Antal, Bács megyei földesúr például tüzes vassal keresztet süttetett jobbágyai homlokára, s úgy bélyegezte meg őket, mint a juhokat és barmokat volt szokás.

Mindez már Mohács előestéjén történik. Az egyre fenyegetőbb török veszély elhárítására a sebtében hozott intézkedések nem elegendők; Tomori Pál (1475 körül-1526) kalocsai érsek erőfeszítései a léha király és a főnemesek némtörődömségén sorra elakadnak. 1521-ben az ország déli határát őrző, Hunyadi János (1407/1409 körül-1456) világraszóló diadala óta szilárdan álló Nándorfehérvár török kézre kerül. Az ország rohan a pusztulásba.

KÖHEGYI Mihály

EGY XIX. SZÁZADI POSTATÉRKÉP

AHELYTÖRTÉNET-KUTATÓVAL megesik, hogy a bűvárkodása során fellelt dokumentum a vártnál fontosabb adatokat tartalmaz. Ajánlatos tehát a kezünk ügyébe került iratot vagy könyvet alaposan áttanulmányozni, mert előfordulhat, hogy például egy-egy csatolt melléklet hiánypótló adatkezelő szolgál és új kutatóterület vizsgálatára ösztönöz.

E sorok írójának évvel ezelőtt a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban Szepesházy Károly és I. C. von Thiele: *Neuester Wegweiser durch das Königreich Ungarn, nach allen angränzenden Ländern* című, Kassán 1827-ben kiadott könyvében felfigyelt egy 1826-ból származó Magyarországot és Erdélyt ábrázoló postatérképe. Ez azért érdekes számunkra, mert efféle, a vidékünkre is érintő dokumentumok nem túl gyakran akadhat a kutató.

A könyv egyik szerzője, Szepesházy Károly (1780-1829) Lőcsén született, Egerben tanult, majd 1806-ban a bécsi udvari kancellária hivatalnok. Az 1820-as évek elején a kassai kerület helyettes biztosává nevezték ki. Ez tette lehetővé, hogy Kassán, az említett könyvén kívül, még néhány fontos műve lásson napvilágot (*Directorium itinerarium*, Kassa, 1817; *Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern* – I. C. v. Thiele-vel együtt, 2. k. Kassa, 1825). Ezúttal a szokatlanul gazdag adatokat tartalmazó postatérképre hívjuk fel a figyelmet.

Ha csak Vajdaság területét vesszük szemügyre, a térképlelekből ítélve arra következtethetünk, hogy vidékünk postaforgalma a XIX. század elején viszonylag fejlett volt. Még akkor is, ha a két fontos fővonalhoz: a buda-zimonyi és a pest-temesvári postakocsijáratok általában kevés csatlakozó pontot tüntetett fel. Csatlakozó pontok voltak, több állomással, például a szabadka-kis-kaniszai, a zombor-eszéki, az újvidék-mokriai vagy a becskerek-komlói postautakon. A térkép számos település nevét közli, és az is szembeötlő, hogy eleink szorgalmazták a Balkán felé irányított postajáratok felállítását.

(Térkép a 2. oldalon)

A CSENGETYŰS ISKOLA

POLIMPERGER P. József bérlő és Szabadka város mint bérbeadó, 1809-ben 12 évre szóló szerződést kötnek Csantavér bérbeadásáról 35 245 forintért. A bérlő a részleteket minden három hónapban előre köteles kifizetni. Polimperger a vármegyey tábla ülnöke volt. 1792. november 26-án kapott címeres nemeslevelet. Igen gazdag volt. Csantavér mellett Cséb nevű helységet is bérlete az Al-Dunánál, sőt ez utóbbit 1828-ig.

A CSANTAVÉRI TEPLOM

A SZÁZAD ELEJÉI LEVELEZŐLAPON

CSANTAVÉREN Szent Antal tiszteletére 1815-ben épített templomot 1900-ban bővítették. Bejárata a jelenlegi piacér felé nézett. 1928 augusztusában lebontották, anyagát a mostani templomba építették be, az előtte álló egykori keresztet pedig a templom elé áthelyezték.

A század elejéről való levelezőlap címzettje: „Őnagysága öv Rudics Gergehné úrnőnek Budapest Császár-fürdő. Kápolna épület 131”. A képeslap Csantavéren írták „1907. június 20-án”. A budapesti postabélyegzőn 907. jun. 21. N - T dátum szerepel. A fekete tintával írt szöveg: „Kedves szülém! Én most ben vagyok Csantavéren s innét kimegyek a tanyára, ide haza hála Istennek ezideig nincs semmi baj és semmi újság a téhen se elletmeg ezideig, mi kor jönnek biztosan haza írják meg, hogy a vonatnál várhassam magukat kocsival. - Apatinból hétfőn este szerencsésen haza érkezünk, 15-én voltunk mindössze nála melyből volt 12 férj s 3 nő. nagyon örült, hogy meglátogattuk, szerette volna ha Édes szülém is ott lett volna. Eső itt Csantavéren nagy volt, Zentán városban semmi nem volt, kis tanyán már volt meglehetősen hűl Istennek, részben a mihar kékelt szépen. Nagyszálláson még nem tudom hogy volt-e. Maradtam fiú szeretettel fia Ignác”

V. L.

Csantavéren, a Nagytemetőben van talán az egyik legrégebb síremlék, amelyet Polimperger György özvegye, született Ódry Éva emeltetett unokahúgának, Jancsó Teréziának, aki – a sírleirat szerint – „az ártatlanság, kegyesség, nyájasság zeldsége ritka remeke volt”, és 1833. május 4-én, életének 24. évében halt meg. Apja, Jancsó Miklós, anyja Latinovits Franciska, mindketten nemesi származásúak voltak. A Latinovits család a török elől Kotor környékéről menekült vidékünkre a XVII. század elején. Az ódry család Hont vármegyéből származott, 1766-ban nyertek nemesi levelet. A család több tagja töltött be fontos tisztséget a vármegyénél, az országgyűlésben és az udvarnál. Pacsér egy részét birtokolták, innen nemesi előnevük is: Pacséri. Ódry András 1812-ben a Magyar Tudományos Akadémiának 200 forintot adományozott. Ódry Éva 1836-ban 5860 forintot adott a Ludoviceumnak. (A Ludoviceum, később Ludovika Akadémia honvédtisztképző katonai iskola. Felállítását az 1808. évi országgyűlés mondta ki, nevét Mária Ludovikáról (1787-1816), I. Ferenc (1768-1835) király harmadik feleségéről kapta, aki építésére 50 000 forintot adományozott.)

Az Ódry család tagja volt Ódry Lehel (1837-1920), a múlt század második felének legnagyobb magyar operaeánese, akinek Erkel Ferenc (1810-1893) címszerpeket írt, és fia, Ódry Árpád (1876-1937), aki a Nemzeti Színház igazgatója, a Színművészeti Akadémia tanára, majd igazgatója, a budapesti rádió dramaturgia és főrendezője volt. Rendezett és játszott, gyakran filmezett is.

Jancsó Teréziával kapcsolatban érdekességként megemlíthető, hogy a temetési gyászterítást három pap végezte (Szabadkáról utaztak ki), a csantavéri káplán segédletével.

Visszatérve Polimperger Józsefhez: 1828-ban visszamenőleg 1816-tól 9259 forintot követelt a csantavéri jobbgyóktól, amit az úriszék határozata értelmében kellett volna kifizetniük.

Ezt a határozatot megerősítették 1829-ben, 1831-ben, de még 1841-ben sem teljesítették. Az ügynek a későbbiekben nyoma veszett, feltehetően azért, mert a falu a bérletre szánt pénzből építette fel a falu első új iskolaépületét. Ez volt az úgynevezett csengetyűs iskola, ami a jelenlegi templom bal oldala és a lebontott régi plébánia között épült fel 1817-ben, a kor szokásaihoz híven kis toronnyal a tetején. A toronyban egy 16 kg-os kis harangot, pontosabban csengetyűt helyeztek el, melyről az iskola a nevet kapta. Előbb csak egy tantermes épület volt, amelyet jóval később, 1844-ben bővítettek egy újabb tanteremmel. Több mint száz éven át szolgálta a csengetyűs iskola Csantavér tanügyét.

GYELMIS-REGÉNY, FOLYTATÁSOKBAN

(10.)

NINCS kizárva, azon az 1970. január 29-ére virradó éjszakán, Gyelmis Lukács Rózsika húgánál aludt, a Klára villában. A Nagy akt alatt Pontosabban, a Nagy akttal – férfiora főművével – szemben. Egy festő esetében ez a szó, hogy: szemben, valami egészen mást jelent, mint a köznapri használatban. Ugyanis nem csak azt jelenti, hogy ott van előtte, átellenben, meg azt, hogy látja, rálátása van, hanem azt is, hogy minden a szemében történik, magában a szemében van – ebben az élő csillagvizsgálóban, amely mint egy fára, félig már megkövült őshűlő szeme nyílik-záródik, jöllehet, ha nem nyílna, a csillagokat, az egész izzó, üstökösökkel, robbanásokkal teljes bolygózatot akkor is látja, mert a valójában belüli van, a kozmosz minden türeleménye a szem könnyes-kocsonyás anyagában remeg...

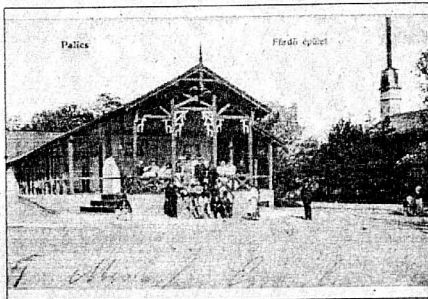
Korahajnalban, ahogy feljött, még szurok sötét volt. Sokáig bajlódott aztán, álmában-féltálmában bukdosva-fuldokolva, azzal a masszával, mely megkönnyebbülést jelentett, ahogy kint szürkéltni kezdett, amikor ez a borzalmas szurokszerű massa sárrá-izsappá tűnt át. Igaz, még mindig úgy érezte, nem fogja tudni kiszakítani magát. Ennek a hordozható, furcsa formájú hevedernek, szívének mintha már több helyen is megszakadt volna a menete. Nem fogja tudni kiszakítani a szurokból, sárból, nem fogja tudni leemelni a pamlagról, amely egy bunyevác szóttessel volt letakarva; ő kérte Rózsikát, ne terítsen alá lepedőt, hadd feküdhessen azon a szóttesen, amelyet már gyermekkorában is annyira szeretett – minden bizonnyal azért, mert az indián szóttesekre emlékeztette. Később is, ha a világvárosokban vállukon szőnyeggel áldogáló, kőválygó szegény szőnyegárusokat látott, mindig arra gondolt, hogy valójában ő is azzal a gyerekkori bunyevác szóttessel takarózza szeretne áldogálni, bolyongan a világban. Érezte, beszakad. Bele. A szurokba. A sárba. De akkor, mintha egy csöpp megkönnyebbülést érzett volna: kintről, a tó – a tövidék (Palics, Vértó, Ludas, Sóstó, Jaszibara – az ő orrában még a Nagyrét, Bukváty, Kelebia- és a Görbe-tó illata is ott volt) felől megérezte a fagyott sár valós, isteni illatát. Ész látta, amikor kisgyermekként édesanyját kísérte ide, pamlagáról, amelyen forgolódott, a Nagy akttól mindössze 50-100 méterre, a Nádas-szálló mellé: a sárfürdőbe. Tágrameredt, ragyogó szemekkel nézte, hogyan hullik le róla a ruha, nézte, akárháa valami vakító arany-szobrot (amiilyenekre bonyolult, életveszélyes kalandok, harcok árán

bukkantak az ifjúsági regények hősei), nézte édesanyja szép fiatal testét. Valójában csak most, ott a pamlagon forgozóda, értette meg, hogy a Nagy akt felütön függ-lebeg a sárfürdő és a Nagytényes között – ugyanis felesége, a gyerekekkel akkor, azon az éjszakán, Majkicéknál aludt, a Nagytényesben. És ez az elszenderedett szépség, ott, szemben vele – a szemében, e két nőből szervült valamiféleképpen, jöllehet amikor festette-tapasztotta csak a modellt látta, csak a modellre összpontosított, csak abban gyönyörködött, annál is inkább, mert az meg tudt győződve – életében először és utoljára – is, hogy azzal a bibliai rózsaszín sárral dolgozik!

Nézte, anyja hogyan lép, hogyan merül az iszappal teli kádba. Később Ostiában, a Garda-tónál vagy a Dunánál is mindig ennek az iszapnak az illatát érezte, úgy érezte, ezzel a sárral, földdel fest. Édesanyja mellé kuporodott, fogta, szorította a kezét, markolta a hatalmas, súlyos fákadát, hogy ha kell, kifordíthassa, megmenthesse. Pedig hát az ő édesanyját nem kellett félteni, erős kezei voltak, később, idősebb korában egyedül is meg tudt bírkozni a sárral, a ludasi földekkel. Azután meg nagyanyja alakja bukkant fel előtte, akivel sőt sópörök a Palics partján, éppen úgy, hogyan Iványi írja Szabadka történelében (Budán kiköcsönözött a könyvtárból), mármint hogy a tó száraz partján sóspörökkel gyűjtötték össze a földből kivirágzott sőt. Milyen szép is ez, hogy a só kivirágzik a földből. És valóban, erre fel a kamillát, a szék csodáját is sóvárognak mondják.

Aztán megint elvesztette tájékozódási képességét. Zavartan matatott, két nippet is levert. Értük nyúlt, ujjai megismerték, ezek a nipppek még édesanyja sárlóján álltak, megcsokolta őket. Éppen olyan simák voltak, mint a Szent Péter bazilika Piétája. Mert most meg hirtelen az jutott az eszébe. És sehogyan sem tudta eldönteni, ő tartja-e édesanyját, ő tartja-e térdén azt a nőt a festményről, vagy azok a nők tartják őt. Nem találta szemüvegét. Nem tudta, Rómában van-e, vagy a Garda-tónál, Pesthidegkúton, vagy már lenn Kotorban, Juciék szanatóriumában – ahol valójában Jucit győgyoltatták, mert beleropant szegény, férje meghurcoltatásába. Az egyik kis, kopasz szerb miniszter náluk, belgrádi szanatóriumukban húzódtott, bújt meg, de magtálatták, kivégezték. Különben, éppen tegnap hívta Juci telefonon, mondta, már Magyar Adorján is nagyon várja zelenkai arborétumában, amely Gyelmis legkedvesebb aziliama volt. Mindenki ellelejtji megkérdezni Adorjánt, rokon-ságban áll-e azzal az Afrika-kutató Magyar Lászlóval, aki az egyik szerencsen király lányát vette fel feleségül. Emlékezett arra a Magyar utódokra, a zsinagógával szemben volt a házuk, és arra is jól emlékezett még, hol volt a Magyarai tanya Ludason. Az egyik szabadkai származású pesti íróbarátja kérte meg, tudakolozzon az Afrika-kutató után, ugyanis regényt szándékozik írni róla... Jó volt egy pillanatra Kotorban, még jobb Afrikában lenni, érezte ugyanis, hogy kint szinte egyetlen tömbbe fagyaszt mindent a tél. A park fái hatalmas jégcsapokkal csörögtek-csilingletek. De őt a másik oldal fái foglalkoztatták, a Spiliti alé platánusai. Azokat a fehér platánusokat készült megfesteni, talán éppen azért, mert a platánusok is más, melegebb éghajlatra utaltak lágy hűlőtűstökkel. Régen, Pesten határozta meg el, miket fog lefesteni – utoljára – Palics. Az állát. Még majd egy villát Orbánfalván, a Petőfi utca és a Kisfenyves sarkán, amely előtti színtér két óriás platánus áll. Még Pesten határozta el, hogy végre megfest egy olyan igazi palicsi – monarchiabeli – csipkés teraszt. Kicsit elszenderedett. Arra ébredt, hogy a bunyevác szóttés mintáin tisztán látja saját kezét – élt a fényesre, tisztára kopott kezét (annyit festett, hogy néha már attól félt, elkopik, csönkká válik a keze), amely pontosan úgy nézett ki – úgy festett, mint gyerekkora föld- és szőlőműveseinek a keze, valami külön életet élő pikkelyes őslény, amely már most is a kaporokés, a pemzli utáni matát. Meglátta szemüvegét.

TOLNAI OTI

A palicsi sár(iszap)fürdő. (A levelezőlapot – melyet Prokes Szabolcs gyűjteményéből kölcsönöztünk –, Menczel Mihály adta ki. 1907-ben Minczsen Czeczillia küldte Palicsról Budapestre, Svábhegy, Normafa út 30. szám alá, a Vertheimer villába, Laduczki Ágnes Kisasszonyának)

NEPOMUKI SZENT JÁNOS NYUGAT-BÁCSKÁBAN

VIDÉKÜNK XVIII. századi újraneépítésének korában a köztetek szakralizációjában fontos szerep, didaktikai feladat jutott az alapítványi fészületeknek, kálváriáknak, szobroknak. Az ilyen szent, illetve megszentelt helyek Isten szüntelen jelenlétét hirdették, ami igencsak fontos volt a másfél-száz esztendő török uralom után. Később, a szentek tiszteletének terjedésével, a kegyes áhítat és az istenfélő buzgalom hozta létre a máig is álló s fontos vallás-, illetve művelődéstörténeti jelentőségű műemlékeinket.

A vajdasági magyar néprajzkutatók vállalt feladata a szentek tiszteletének kutatása. Munkájuk eredményéről számoltak be a III. népi vallásosság-konferencián Bezdánban 1994 szeptemberében. Az ott elhangzott előadásokból kiderült, hogy például Doroszlón, Bezdánban, illetve Horgoson milyen tisztelet övezte Nepomuki Szent Jánost*, a vízerjárók, a molnárok védőszentjét. Hogy most mégis visszatérünk e témához az annak tudható be, hogy további kutatásaink és barangolásaink több új adattal bizonyítják e szent egykori népszerűségét, tiszteletét, jelen esetben egy székebb földrajzi területen, Nyugat-Bácskában.

A régió központja a vegyes lakosságú kisváros, Zombor. Itt épült az egész vidék egyetlen Nepomuki-szentélye, a rokokó stílusú kápolna 1751-ben Franz Redl kamarai jószágigazgató kegyes felajánlásából. Ez egyben az 1729-ben szentté avatott prágai gyóntatópap kultuszának első itteni megnyilvánulása. A kápolna ma is áll; állaga roppant lepusztult, a fedele majdnem tönkrement, bezúg, vakolata szinte mind leomlott, vitrázsablakai betörve. Mondjuk ki: mindannyiunk szegényére a szemünk láttára fog összerogygni.

Talán mégsem e zombori kissentély az első látható és ismert jele, a bécsi udvar jóváhagyásával, a XVIII. században terjedő Nepomuki-kultuszról? Nem bizony, ugyanis az 1748-ban betelepíteni kezdett Apatin pecsétjének több változatán is e szent látható az ábrázolását meghatározó ikonográfiai jegyekkel. Az elsőről Iványi István (1845-1917) a következőket jegyezte le: „Apatin régibb pecsétje mind az 1751. évet tüntetik fel, mint amelyben a város szerveztetett; védőszentje volt Nepomuki Szent János, akit a pecsétek különböző vésetei más-más alakban tüntetnek fel. A legrégebbi vésetű pecséten Szent János jobbájon keresztet, baljában palmaágat tart, fejét csillagok veszik körül, és oldalán az évszám 1751.” A későbbi, az 1770-es évekből való pecséten az ismert prágai jelenet látható, amikor a csek király katonái a gyóntatót a Károly-hídről a Moldva folyóba vetik. Tehát Apatin esetében az egész város védőszentje volt Nepomuki Szent János, és a szent szobra is állt Apatinban, többször is helyet változtatva, hiszen elsődleges helyéről, egy hídről, az 1790-es évek nagy árvizei miatt át kellett költöztetni. Utolsó állomása, a XX. század közepén, ismétlenül a hagyományok megfelelő volt, a Dunához közel, a Harisnyagyár és a Duna utca találkozásánál. Ismétlődő szomorú sors.

Hasonló módon sínylődik a bezdáni Nepomuki-szobor is, mely 1814 óta állt a falu szélén, s napjainkban, dr. Balla Ferenc helytörténész szerint „A szobordarabok még ma is eredeti helyükön fekszenek, egy szinte áthatolhatatlan cserjés közepén.

Talán majd eljön az a nap is, amikor felébred a vizen élő bezdáni emberek szunnyadó lelkiismerete, és újból felállítják védőszentjük szobrát. Tegyük hozzá: az említt bezdáni konferencia ezt a célt szerette volna elérni. Hála. Szép viszont a bezdáni templomban Schaffer Béla Nepomuki Szent Jánost ábrázoló táblaképe.

A doroszlói János-szobor keletkezésének idejéről a kutató, Kovács Endre így vall: „szép környezetben állt időtlen idők óta.” A fából készült, büntúra művészi értékét is képviselő egykori szobor 1957-ben tűnt el nyomtalanul.

A szabadtéri szakrális emlékek egyik típusa a képoszlop, amelyet felénk kis kápolnának, vagy egyszerűen csak kápolnának neveznek. Ezek az oszlopok szilárd anyagból készültek, fedelük is téglá vagy cserép, és szemmagasságban mélyedés, nagyböbökülke van bennük. Ebbe vallási témájú tárgyak kerülnek hitbuzgalmi fogantatásból. Elől üvegajtó vagy rácsoszat védi az oda állított szobrot, képet, feszületet. Illetve csak védte Szontán is, a rétre, távolabb a Dunára vezető utca végén, hiszen többszöri kifosztás után már nem pótolták a hiányzó Nepomuki-szobrocskát. Az igen rusztikus oszlopot azonban ma is karban tartják, évente kimeszkelik, s Iván napján virággal díszítik a helybéli sokák asszonyok.

Hasonló oszlopfülkében állt a Szent János Szilágyiban is a templomkertben. A selyemtéglából épült oszlop már jó ideje üresen, megszenteltelenítetten hirdeti a vapidalmazmus határtalanságát.

Áll viszont, 1897 óta, a monostorszegi Nepomuki-szobor, a falu fő utcájának végén, dedikáció nélkül; ápolat virágágyások között. Látszik, hogy kellő tisztelet övezi e Duna menti faluban.

Uganyig tiszteletben tartják a gombosaiak az Aty Endre utca, népi nevén Alsó utca végén, a laposra néző kis dombon, kápolnácskával védett, dedikáció nélkül Nepomuki Szent János-szobrokat, s időnként virágöklös is.

Kupuszintan pedig épp a legrégebbi szakrális emlékmű Nepomuki Szent János-szobra, egy kisebb kápolna oltalmában, 1833 óta. Dedikációja nincs. Állította Fridrik Vince. Nem az eredeti helyén áll, ugyanis oda építették később a mára csak hajdani konzervgyárat századunk harmincas éveiben. Akkor került a Szent János a falut övező csatorna-kanális partjára. Régen octávát tartottak a szobornál a szent ünnepe előtt, ma azonban már senki sem látogatja. Szerényen búvnik meg a mellé emelt családi ház udvarában. Ahogy a helyi szólás mondja: áll, mint falu végén a Szent János.

Összegezésként elmondható: 1996 elején, az egykor annyira kedvelt és tisztelt szentnek Nyugat-Bácskában három szobra van csupán épségben, meg egy roskadozó kápolnája.

A szobroknak is megvan a maguk sorsa.

SILLING István

(1350-1393). Családi neve: Wolffin vagy Wölfein. Utónevét szülőföldjéről, Pomuk (ma: Napomuk) kaptá.

ÉR(D)-SOMLYÓ = VERSEC

A törökök elfogadták a közhasználatban levő helységneveket és nem változtatták meg

KÖZÉPKORI okleveleink Ér-Somlyó vagy Érd-Somlyó néven emlegetik Krassó vármege egyik nevezetes mezővárosát, amely századokon át egy tekintélyes feudális nagybirtok igazgatási központja volt. Tulajdonjogi szempontból kezdetben királyi birtok volt, később a kalocsai érsek kezére került, végül pedig a feudális oligarchia egyes nemes családjai uralták hosszabb-rövidebb ideig. Az érdsomlyói uradalom már 1227-ben említi egy oklevél. Domonkos szerzetesi rendháza, melyben Szent Domonkos csodatevő ereklyéit őrizték, a tatárjárás előtt épült fel. Piac- és vásártartási jogát először 1330-ban említi egy oklevél. Mihály nevű plébánosa 1333-ban szerepel a pápai tizedjegyzékben. Vára a Somlyó-hegy egyik csúcsán a tatárjárás utáni évtizedekben épült fel, várnagyáról egy 1355. évi oklevélben van szó. Ér-Somlyó forgalmak közlekedési csomópont volt – Haram, Dombó, Páncsal, Becskerek, Temesvár, Varadia és Krassóvár felé vezettek innen a távolsági utak. Neve a XIV. századi birtokpercekkel kapcsolatos határjárásokban is sokszor szerepel. A város utolsó oklevele 1440-ből származik, ezután élete látszólag megszakad – legalábbis az oklevelek konokul hallgatnak róla. Mi történhetett? Egy fejlett mezőváros, egy gazdag uradalom, egy erős vár nem tűnhetett el egyszerre nyomtalanul, ez elképzelhetetlen egy kialakult államszervezetben és annak szigorúan őrzött jog- és birtokrendszerében, ahol a települések minden jelentősebb életmegnyilvánulását jogi keretbe, írásos oklevelekbe foglalták. Az ismert történeti adatok alapján állíthatjuk, hogy sem elemi csapás, sem háborús dúlás nem söpörte el a várat és a várost, a megoldást más irányban kell keresnünk.

Előbb azonban fel kell tenni egy földrajzi jellegű kérdést: hol, merre felethetett Ér-Somlyó? Neves történetíróink nem tudták egyértelmű választ adni a kérdésre, a régészeti vélemények is bizonytalankodtak. Egyes kutatók feltételezték, hogy Ér-Somlyó azonos a Varadia nevű várossal és várral, amely ma is létezik Romániában, a Karas völgyében. A Verseci-hegység keleti lábainál. Ezt a feltevést azonban el kellett vetni, amikor ismertté vált egy 1392. évi oklevél, amely felsorolja az érdsomlyói vár tartozékait: Varadiát, Ér-somlyó várost és még néhány környékbeli települést. Ennek alapján nyilvánvaló lett, hogy a két város nem lehet azonos, hanem két különböző település. Idővel felszínre kerültek olyan okleveles adatok, amelyek arra utaltak, hogy Ér-Somlyót a Somlyó-hegy (Verseci-hegység) nyugati oldalán kell keresni. Nevezetesen az uradalom szomszédos településeinek határleírásaiból arra lehetett következtetni, hogy érdsomlyói birtoktest jelentős mértékben egybevágott a későbbi Versecet környező területekkel. Szinte önként kínálkozott egy lényegbevágó megállapítás: Ér-Somlyó és a későbbi Versec azonosak lehetnek. A helyi körülményeket jól ismerő Lázár diák 1528. évi térképén a mai versec földrajzi koordinátaival megegyező helyen Ér-Somlyó van feltehetően a Somlyó-hegy nyugati lejtőjén. A város nem tűnt el, hanem egy más név alatt megjelent napjaink.

A lehetséges névcsere gondolatát elfogadva, először (1977) Engel Pál* neves történésznünk állította, hogy Ér-Somlyó feltehetően Versecel azonos. Nem sokkal később (1981) Halasi-Kún Tibor kiváló magyar turkológus egy 1579. évi török adóösszeírásban a névcsere döntő bizonyítékát találta meg. Érdemes idézni az idevágó mondatot: „Varos-i Semlit, nama-i diger Virsa”. Vagyis a Versecnek nevezett Somlyó városa. Semlit a Somlyó helynév románizálódott alakja. A névcsere megtörténtét Györfy György vezető középkor-kutató történésznünk is elfogadta, és ennek értelmében dolgozta fel az Ér-Somlyóval kapcsolatos anyagot (*Az Árpád-kori*

Magyarország történeti földrajza, III. kötet, Budapest, 1987). A névcsere az teszi valószínűvé, hogy a XIV., de különösen a XV. század folyamán felerősödött, a románok és a szerbek betelepítése ezekre a tájakra, a magyarság száma pedig érezhetően csökkent. Ezekkel a migrációs folyamatokkal párhuzamosan megindult a magyar helynevek átalakítása, vagy újakkal való felcserélése. Íme néhány példa a környékről. A Nera folyó hajdan Nyárád volt, Makszond településből Alibunár, Csatár faluból Citarovo lett, a hetivásáráról ismert Szombathely Zobotyoha (a mai Banatska Subotica) néven jelenik meg, Szerdahelyből Srediceh, Gyécse pedig Diviče lett. (Felesleges sorolni a további névváltozásokat.)

A mi esetünkben a névcsere a következőképpen történhetett. Először a betelepülő oláh lakosság a Somlyó névet Semlit alakra változtatta. A valamivel később megtelepülő szerb lakosság ezt a nevet Versec névre fordította. A névcsere megértéséhez szükséges tudni a nevek etimológiai magyarázatát. Kiss Lajos értelmezése szerint a Somlyó jelentése: csonkakúp alakú hegy, megcsuszamló, suvadó oldaltól hegy, vagy „a zöld erdővezetből kimerkedő kopasz, sziklás hegytető”. Az archaizált oláh nyelven a Semlit teljesen megegyezik ezzel. Az ér: lusa folyású, iszapos medrű folyóvíz: ér-d ér, vízfolyás főnévnek „d” képzős származéka. Somlyó városa az Igan folyóba ömlő Ér patak mellett (ma potok Mesic, Val Popi, Dolina popova), annak mindkét partján helyezkedett el, a vár pedig egy kopár legömbölyödött csúcson épült. Az érkező szerbek a város tömszomszédságában, azzal szoros térbeli kapcsolatban, keletebbre, a hegy alján és lejtőjén telepedtek meg. Az ilyen fekvésre utal a szerb „pod vršcem”, „pod vrhom” régies elnevezés. Természetesen a két településrészt közigazgatási és tulajdonjogi szempontból egészen egészen képezett, így idővel a Versec helynév az egész várostra kiterjedt. A területi növekedés előbb változtatta meg a névcsere átadását és leletet, valamint a városzerkezeti sajátosságok bizonyítják.

A névcsere az évtizedek hosszú során ment végbe. A törökök állami beavatkozással nem változtatták meg a helységneveket, hanem elfogadták a közhasználatban levő elnevezéseket. A Versec helynév még a következő 140 évben is használatban volt, amit az összeírás is bizonyít. Az adóbehajtók éppen a pontos azonosítás és a félreértések elkerülése végett jegyezték fel mindkét nevet világosan megfogalmazott magyarázatformájában. Feltételezhető, hogy a magyar államiság megszűnéséig (1552) a hatósági szervek által kiadott hivatalos iratokban még a Somlyó név is szerepelt. Például 1492-ben egy oklevél még az érdsomlyói várról beszél (castrum Er-somlyo). Az etnikai változások előrehaladásával azonban az oláh eredetű Semlit véglegesen átadta a helyét a szerb Versecnek, az eredeti magyar helységnevet ismerete pedig teljesen kikopott az új népesség tudatából. A török világ letűnését Ér-Somlyó már mint Versec érte meg.

Az elmondott alapján felmerül egy szakmai kérdés: nem lenne-e szükséges a felszínre került tények sokasága alapján Versec történetét újra megírni?

GYÖRE Kornél

* Ajánlott irodalom: Engel Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387-1437)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977; Györfy György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*, III. (innen: Krassó megye). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

VISSZATEKINTŐ

BÁCS VÁRMEGYEI LAKOSOK.*

(1.)

BÁCS és Bodrog törvényesen (1802-ben) egyesült vármegye 170 négyzet mértföldnyire terjedvén, megyéink között a 4-dik helyet foglalja-el e' tekintetben. A' Duna és Tisza folyóktól övezetvén körül, a' Ferencz-csatorna által pedig keresztül hasíthatva, mely a' Dunát egybeköti a' Tiszával, kitűnőleg kedvező helyzettel bír e' megye a' kereskedésre.

137 helységében 's 31 pusztáján, melyeken szállások és majorok vannak, 429.500 ember lakik. 1 négyzet mérföldre 2506 lakost számlálnak, kik nyelvre nézve Magyarok (152 ezer, kerek számmal), Ráczok (156 ezer), Németek (90.000), Tótok (7200), Oroszok (6700), Zsidók (5300), 's nehány Örmény és Francia (maradványai a' bevándorlottaknak). – Vallásra nézve: katolikusok (romai és örmény), egyesült és nem egyesült görög, evangélicusok, reformatusok, zsidók.

Szorgalmi és kereskedési tekintetből nézve a' városi mesterembereken kívül leginkább említendő a' búza-kereskedés, kender, gyapjú, selyem-termesztés. A' szabadkai szappan, kulai, cservenkai, verbászi kötél, az apatini gyermekek és öregek által készült szalma-kosarak, kalapok, és kasok nevezetesek. – Ország-utjai kö hijja miatt nem igen dicséretesek. Kereskedési fő helyei Baja és Újvidék.

A' megyének csupán dombjai vannak, de hegyei és így érczei, ásványvizei nincsenek: azonban nagy részt annál jobb termő földje. A' tiszta búzát, melyet a' kereskedők, nagy szeme és nehézsége miatt, igen keresik, minthogy némely helyen a' banatival is vetélik (mint Kéren, Újverbáson), nagyon termesztik, jelesen a' Németek. Böven terem zab és köles is, kevesebb rozs és árpa. Hajdinát nem vetnek. A' Rácz és Magyar termesztii a' kukoriczát, a' Német és Tót ellenben a' kolompért.

Fő ága a' kereskedésnek 'a kender, mely szép fehérségre 's hosszúságra nézve honunkban legjobb. Ezért természetes, hogy a' lakosok fehér ruhája szép finom szalomból készül. Az évenkénti mintegy 25 ezer mázsa kenderből maga Apatin öt ezret termeszt. A' vásznal leginkább rácz nők készítik és ugyesen festik is. – Len kevesebb terem, de a' dohány (melly csak szegedi dohány név alatt kel) legalább 50 ezer mázsára terjed évenként. – A' repczt is kezdik termesztelni, 's az olajmalmokban (Újverbász) elvájá törlik.

Zöldség és vetemények közül dicsértetik a' kupusinaival káposzta és fokhagyma. – Jófélé dinnyeket is termeszt a' megye.

Ámbár gyümölcsös és szőlős kert elég van, de különös és finom gyümölcs nagy mennyiségben még nem terem közönségesen. – Ellenben igen sok eper-fát tenyésztének a' lakosok, kivált a' Németek, 's gyümölcséből az ugy nevezett tudovicza-(eper) pálinkát égetik. – A' szilvás kertek szilvoviczát adnak, a' szőlők gyenge bort. Legjobb a' kulai, szivaczi, verbászi, cservenkai. – Erdeje e' megyének kevés levén a' fapótlék ganéj, nád és szalma.

Szarvas marhája szép és sok van; neveli azt leginkább a' Magyar és Orosz; lovat a' Rácz és Német. – A' juh-tenyésztés

nagy divatban van, és így gyapjával nevezetes kereskedés üzetestik; azonban a' köz lakosok nemes birkát nem igen nevelnek. Juhokkal leginkább a' Ráczok foglalatkosodnak. – A' sertés-nevelés is nevezetes ága a' gazdálkodásnak Bácskában; a' bajai sertés-vásár igen híres.

Vadban szükkölködik a' megye, kivéven a' nyulat, rókát, hatyút (a' nagy tavakban) és vízi madarakat.

A' selyemtenyésztést nagy szorgalommal üzik a' lakosok, kivált Németek, kik az éperfát egész kertekben tenyésztetik.

A' megye folyó és álló vizei annyi halat és csikot, tekenős békát adnak; mennyit sehol hazánkban. Gyakran a' vizáradás után az iszapban marad halakkal hízalják a' sertéseket. Nevezetes több helyen a' viza-halászat.

A' lakosoknak nagyobb része Ráczokból áll, kik többnyire szerb és bosznjak országokból vándorlottak ide; a' Magyarok a' felsőbb vidékekről, Pest és Heves megyéből, Jászságból, és pedig a' mult században, miután e' vidék a' Törököktől kitisztult. Fő szerepet játszanak a' Ráczok, kik köznép nagyságúak, de izmosak, barnák, tūzes fekete szeműek; jó katonák, jó kedvűk, és szenvedélyes dainokok. Öltözetük a' magyarokéihoz többnyire hasonló; többnyire bocskort szines szövetből hordanak. Az asszonyok ellenben hosszú köntöst, sárga papucsot, vagy piros csizmát viselnek, hajokat befonják, 's kendővel be-kötik; arany ezüst pénzből nyak-éket viselnek. Öltözetök általán végre nem sok izlést mutat. – A' Bunyevácok (cath. Ráczok) leginkább Szabadkát lakják. Ezek eredetökre nézve horvát és dalmát országúak. A' férfiak bárány bőrből fehér sipkát vagy széles karimájú kalapot, setét kék posztóból dolmányt és nadrágot, télen subát, gyakran nyáron is – a' fiatal legények damasz-mellényt ezüstös gombokkal, finom és bő gatyát és inget, szűrt hordoznak. Asszonyaik kendőbe burkolják fejüket; télen bárány bőrral bélelt ködmönt (Churdia), tarka szőrből szőtt kötényt, piros csizmát viselnek; a' leányok hajokat csinosan befonva fej körül tekerik; rövid damasz mellényt, melynek hátulját az arany csipke oly bőven borítja, hogy a' mellény szöveve alig látható, selyem kötényt (gyakran arany csipkével körülszegve), szines, kivált veres, szoknyát 's magos sarkú cipőt hordanak. A' menyecskék viselete a' leányokéitól abban különbözik, hogy fejkötőjük arannyal himzett, 's nyakukon lefüggő tallér-füzéretet viselnek. – A' Németek 's nehány Francziák, kik M. Theresia, 's József cs. és kir. alatt vándorlának ide a' régi német országi palatinátusi és zweybrückeni kerületekből, megtartották régi alakú 's igen izetlen öltözetjeiket.

* Forrás: Regélő. Szépművészeti Első Magyar folyóirat Pesten, 1837, 31-32. szám. A szöveget a korabeli helyesírás szerinti közöljük

A SZABADKA-HORGOSI HOMOKVIDÉK NÖVÉNYTAKARÓJÁNAK TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉSE

(1.)

ATÁJ képét az ember a történelem folyamán állandóan módosította, de főleg a ma emberének van nagy hatása a természet formálására. Egy vidék legszembevetőbb eleme a növénytakaró. A megművelt föld területe mindig növekszik és ezzel csökken a természetes flóra elterjedése, holott a növénytakarónak nagy tudományos jelentősége van, mert ez tükrözi a múlt és a jelen tényezőinek változásait.

Vidékünk növényvilágát „látásból” ismerjük. De milyen volt valamikor? Mikor, minek a hatására, mennyire változott meg?

Mielőtt a kérdések megválaszolására térnénk, rövid kitérőt kell tenni, amiből kitűnik, hogy a flóra jellegét földtani, domborzati, talajtani, éghajlati és vízrajzi tényezők szabják meg.

A homokvidék nagy ívben húzódik végig a jugoszláv-magyar határ mentén, keletre a Tiszáig, nyugatra Bajmókig terjed. Magyarországon, a Duna-Tisza közt, Budapesttől valamivel délebbre fejeződik be. Hazánkban körülbelül 250 négyzetkilométer terület ölel fel. Újabb eredetű képződmény az utolsó jégkorszakban és a jelenkorban alakult ki. A Kárpátok és a Duna játszották a döntő szerepet, mert a folyó hordaléka a Pannon-medencében rakódott le. Bukurov (1953) megállapítása alapján északnyugat-délkelet irányban lejt, ennek megfelelően a talajvíz szintje is változik (2,5-5 m között van, de a csapadék mennyiségétől is függ). Az észak-bácskai homokhátságot a löszhátság övezi, a kettő déli határvonalán pusztai tavak húzódnak (Palicsi-tó, Vár-tó, Ludasi-tó, nyugaton Kelebiai-tó). A homokpuszta felszíne enyhén hullámos, alacsony homokbuckák, közöttük húzódo hosszanti dűnekörök rajzolódnak ki. Éghajlata mérsékelt kontinentális (gyakoriak a napi és évi hőingázások: a késő tavaszi és kora őszi fagyok). A borultság igen csekély. Az évi csapadékmennyiség 532 milliméter, a tennységidőszakban 303 milliméter (Sturc 1995). A leggyakoribb és a legerősebb szél az északnyugati. A homoktalaj különböző típusa fordul elő. Sturc Béla (1914-1994) véleménye szerint a legkevésbé termékeny a gyengén humuszos szürkéssárga homoktalaj, értéke-sebb a barna homoktalaj, a legértékesebb a humuszban gazdagabb,

kötöttebb csernozjom jellegű fekete homoktalaj. Mellettk előfordul még láptalaj és szoloncsák-szolonnyec szikes is.

A szabadkai-horgosi homokvidék mai növénytakarója többé-kevésbé az emberi tevékenység – antropogén tényezők – hatására jött létre. Az eredeti flóra olyan nagymértékben megváltozott, hogy nagyon nehéz rekonstruálni.

Tudvalevő, hogy a lágyszárú növények elrohadnak, nem marad utánuk szinte semmi olyan rész vagy anyag, amelyből később következtetni lehetne rájuk. A fászáruakkal valamivel kedvezőbb a helyzet. A lágyszárú növények virágra (pollenje) és spórája, pontosabban azok sejtfa, a legellenállóbb a külső hatásokra. Minden növényfajnak jellegzetes nagyságú és alakú virágra van. Mikroszkópos vizsgálattal megállapítható a talajmintá pollen-összetétele, más szóval, hogy milyen növényfajok népesítették be a vizsgált területet. Következettíni lehet a fajok szám(mennyiség)arányára is, a mintavétel mélységéből pedig a viszonylagos korra. Sajnos, a virágra a különböző talajokban nem egyenlőmért marad meg. Magától a fajtól és a föltételektől is függ a konzerválási foka. Ma már a virágporelemzés különálló tudomány (palynológia).

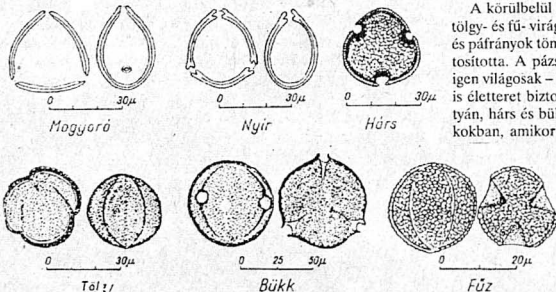
A Pannon-medencében, így Szabadka környékén is, gyakori a tőzeg- és elmosarasodott talaj. A bennük uralkodó ökológiai feltételek (savas kémhatás, alacsony hőmérséklet) kedvezően hatotnak a növények és állatok (teljes szervezetük vagy részeik), így a virágporelemzésre (fossilizációjára) is. Ezeket a maradványokat több tudomány is tanulmányozza, azzal a céllal, hogy minél pontosab leírás adjon egy-egy kor élővilágáról. A Bukvac (Makk-hétes) területén előforduló tőzegréteg mennyiségi és minőségi pollen-analízise adott megközelítő választ a minket érintő rejtélyre. A különböző mélységből vett talajmintából legelőször a nagyobb maradványokat választották ki (csigaházak), majd a laboratóriumban megfigyeltették a virágporett és spórákat az ásványi és szerves anyagoktól.

A palynológiai vizsgálatok adott tekintést vidékünk növénytakarójának változásaiiba. Sajnos, csak a szubatlantikus korig (i. e. 500 - i. u. 100 év) lehet visszakövetkeztetni. Mire?

A körülbelül két méter mélységből vett minta nagymennyiségű tölgy- és fű-virágporett, moha- és páfrányspórátt tartalmaz. A mohák és páfrányok tömeges jelenléte a fokozott termőtalajképződést biztosította. A pászfitűvek arra utalnak, hogy a szóban forgó erdők igen világosak – ritkák – voltak, így számtalan lágyszárú növénynek is cseletert biztosítottak. A leírt réteg felett tölgy, éger, fűz, gertyán, hárs és bükk maradványait mutatták ki. Azokban az időszakokban, amikor a tölgy-pollen vett túlsúlyban, a lágyszárú növények is tömegesen jelen voltak: a növénytakaró erdősztyep (rét) volt. Az erdősztyepes és az erdők az idők folyamán többször váltották egymást.

A közvetlenül a felszín alatti (legfialtább) rétegből nagyon kevés tölgy- és annál több fű-pollen, moha- és páfrányspóra került elő (Gajóc). Ezt a változást azonban az éghajlati változás mellett az emberi tevékenység eredményezte.

CZÉKUS Géza

Magyará-, nyír-, hárs-, tölgy-, bükk- és fűz-pollen (méretnagyság: mikronban)

BÁCSKA A MAGYAR KERESKEDŐK KÖNYVÉBEN

A MAGYAR KERESKEDŐK KÖNYVÉT 1907-ben négy kötetben jelentette meg a Révaii Tervek Reszvénytársasága dr. Schack Béla szerkesztésében. Sándor Pál országgyűlési képviselő, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés elnökének előszavából idézünk:

„Közvéleményünk közgazdasági kérdésekkel alig foglalkozott: igaz, hogy a viszonyok kényszerítő hatalma a közgyi kérdéseket helyezte előtérbe: kétségtelen az is, hogy a fogékonyság és érdeklődés is hasonlíthatatlanul csekélyebb volt és Széchenyi István tanítása nem hullott termő talajra...

Ennek az enciklopédiának hivatása lesz, hogy felbressze az érdeklődést a közgazdaság és kereskedelem iránt.”

Meg kell jegyezni, hogy amíg a közgazdaságtan iránt ilyen csekély volt az érdeklődés a századfordulón, addig a mezőgazdaságnak már viszonylag kiterjedt irodalma létezett vidékünkön.

Az úttörő, nagy terjedelmű kiadvány első kötete néhány érdekes adatot tartalmaz Bácska néhány városáról és gazdaságáról.

Néhány város lélekszáma:

Szabadka	82 000
Zombor majdnem	30 000
Újvidék majdnem	30 000
Zenta	25 000 felül
Nagybecskerek	25 000 felül
Versec	25 000 felül
Kikinda	20 000 felül
Pancsova majdnem	20 000
Obecske majdnem	20 000

Ebben az időben Szabadka a vármegye legnagyobb, és az akkori Magyarország harmadik legnagyobb városa volt (Budapest állt az első helyen 800 000 lélekszámmal). Megkezdődött Szabadka városiasodása. Az iparosok a lakosság 12 százalékát tették ki. A város vasútvonalai hat irányba ágaztak el.

Kereskedelmére is a mezőgazdaság nyomta rá bélyegét. Lóvásáraitra 70 000 lovat is felhajtottak, de gabona- és sertéskereskedése is jelentős volt.

Zombor, Bács-Bodrog vármegye székhelye polgárainak életmódja és gazdálkodása is hasonló volt. A csatorna mentén Kíssztapár rizshántóljára a Kulárót délre fekvő, ún. Pékia pusztán termelt rizst dolgozta fel. (A második világháború utáni rizstermelési próbálkozás tehát koránt sem volt az első Bácskában!) Újverbásonzón kőolajgyár, fűrésztelep működött, Militscsen a kenderkészítők dolgoztak. Apatin élelmes német lakosság halászatból, fazekasságból, papucskészítésből, kosárfonásból, kender gerebenezésből élt. Ópalánka, Németspalánka, Újftuttak kenderáztatói, kőolajgyári, fűrésztelpei vagy 250 embernek adtak munkát.

Újvidék a vármegyének csak harmadik városa volt, de iparos- és kereskedő-rétege a legerősebbnek bizonyult az egész vármegyében (28 szőlészeti iparos, 10 szőlészeti kereskedő). Selyemgömbolyítója, gépgyára, három gőzmalma, szesziparázsa működött. Szerbiába bocskort szállított. Piacal nevezetesek voltak a zöldségfélék forgalmáról, mindenekelőtt híres és jó kerteszeinek köszönhetően.

SOMOGYI Sándor

HÁROM KIVÁLTSÁGLEVÉL TANULSÁGAI

Slaven Bačić: *Újvidék, Zombor és Szabadka szabad királyi városok kiváltságlevelei* című könyvéről

ÚJÉV táján jelent meg Slaven Bačić: *Újvidék, Zombor és Szabadka szabad királyi városok kiváltságlevelei* című könyve, egy olyan jogtörténelmi munka, amely – műfaji ritkaságánál fogva – többet érdemel az egyszerű méltatásnál.

A szerző a három délvideki szabad királyi város kiváltságleveleit, pontosabban, ezek diszpozícióinak (rendelkezési szakaszok) jogi aspektusait állítja párhuzamba, hasonlíttja össze és dolgozta fel részletekbe menően. Köztudott, hogy Újvidék 1748. február 20-án, Zombor 1749. február 17-én, Szabadka 1779. január 22-én kapta meg kiváltságlevelét, melynek birtokában gyorsan a polgárosodás és lendületes fejlődés útjára léptek. A hasonló oklevélválti szerkezeteken kívül e kiváltságlevelek a diszpozíciók majdnem azonos szövegeivel is megegyeznek. Így az újvidéki és szabadkai 19, a zombori pedig 18 szakaszból áll. E diszpozíciók a rendi országgyűlés által alkotott és meghozott törvényekre, uralkodói rendeletekre, szokásjogra stb. vonatkoznak és egyéb jogforrásokra támaszkodnak, figyelembe véve a helyi sajátosságokat is. A diszpozíciókat státusz-, állam-, bíróság-, pénzügy-, egyház-, büntető-, közigazgatás-jogi stb. szempontokból elemzi, von párhuzamokat és összege. Egy-egy kiváltságlevél jogi feltérképezése egy helységre vonatkoztatva is nehéz feladat. E munka kivételes értéke e komparatív feldolgozási stílusban rejlik.

A könyv történelmi anyagi is jól válogatott, és bizonyítja, hogy a szerző kiválóan ismeri a XVIII. századi Monarchián belüli történeteket, úgy az általános társadalmi-politikai körülményeket, mint a hatalom szerkezetét, területi és közigazgatási felépítését, a magyar feudális joggyakorlatot stb. E könyv tehát a jog és a történelem átfedése, szép ötvöztése.

Reménykedhetünk, hogy a szerzőt könyvének jó fogadtatása további tartalmas munkára sarkallja, annál is inkább, mivel kutatási területe hasonló témakörben szinte kimeríthetetlen. Hasonlóképpen lehetne feldolgozni például „Bácsország” néhai mezővárosainak jogtörténetét is.

Ami a kiadványból hiányzik, az talán néhány fakszimile a három város kiváltságleveléből, mely színesebbé tenné az egyébként tartalmilag kiváló munkát.

Elképzelhető, hogy Slaven Bačić új könyvét hamarosan magyar fordításban is olvashatjuk. A történelmi Magyarország városairól lévén szó, e munkát a határon túl is érdeklődéssel fogadják. Végül, de nem utolsósorban jó lenne, ha az ilyen jellegű munkákat kötelezően lefordítanánk egy-egy nyelvélre, hogy jobban megismerhessük egymást.

LALIA Gábor

A könyv fedőlapja

HONISMERETI TÁBOR ÉS VETÉLKEDŐ

MIT OLVASSUNK?

A Vajdasági Magyar Pedagógus Szövetség
(VMPSz) és a Bácsország szerkesztősége
A CSODASZARVAS

címmel honismereti tábort és vetétkedőt szervez
a milicentenárium alkalmából.

1. A TÁBOR ÉS A VETÉLKEDŐ CÉLJA

A vajdasági magyar és más nemzetiségű fiatalok megismertetése a magyar és középkori történetével a történelem, a régészet, a nyelvészet, az irodalom és a néprajz segítségével. A szervezők a teljes tudás mellett fontosnak tartják, hogy a verseny résztvevői egyéb művészeti ágakban is jeleskedjenek: képzőművészet, zene, irodalom. Meggyőződésünk, hogy az így jutott ismeretek lényegesen biztosabb tudást adnak a tanulóknak, mintha csak számonkérjük a szakirodalomban olvastakokat. A nemzeti önismeretük mellett mindenképp a kreativitásukat szeretnénk fejleszteni.

2. VERSENYFELTÉTELEK

Minden tanuló, aki részt kíván venni a vetétkedőn, „belépődíjként” 8-10 oldalas munkát küld a szervezőknek, azokból a témákból, amelyekből később a nyári táborban részletes hall, illetve bemutathatja saját felőlődjének rövid történetét, jeles születését, néprajzának egy-egy mozzanatát.

3. A TÁBOR PROGRAMJA

1. A magyarok őshazája a nyelvtörténet tükrében
2. A térvándorlás kora
3. Attila és a hunok
4. A honfoglalás, a kettős honfoglalás
5. A krónikák, a geszták és a nyelvemlékeink
6. A népi kultúra keleti elemei
7. A népdalkincsünk ősi öröksége
8. Természeti környezet
4. KÍSÉRŐ TEVÉKENYSÉG
1. Kirándulások, szabadkai Városi Múzeum, a horgosi pusztatemplom, Aracs, esetleg Pusztaszter.
2. Agyagozás, csontmunkálás, nemezelés, népdaltanulás.

A TÁBOR SZÍNHELYE A LUDASI RÓKA-TANYA

5. A VETÉLKEDŐ

A vetétkedő színhelye a szabadkai Népkör 1996 szeptemberében. Formája: egy-egy csoportban négy tanuló vehet részt. Előre elkészítenek egy posztert, amelyet a vetétkedő során 10 perces időtartamban ismertetnek. Tíz kérdést elkészítenek a tábort hallottak anyagából, amelyet a többieknek kell megválaszolniuk. Krokitt rajzolnak a jelzett témák egyikéből, előadnak egy népdalt vagy irodalmi művet a régi magyar irodalomból.

A beérkezett munkákat dr. Hegedűs Antal történész-leveletáros (Szabadka), dr. Horváth Mátyas ny. egyetemi tanár (Királyhalma-Bácsószlós), dr. Jung Károly egyetemi tanár, néprajzkutató (Újvidék) és Szekeres Ágnes (Szabadka) régész bírálja. A vetétkedő bírálatbizottságának összetételéről később dönt a szervező, a milicentenárium vajdasági rendezvénysorozatának egyeztető bizottsága.

A pályázatra 1996. május 10-éig kell beküldeni a munkákat, a VMPSz címére:

24000 Szabadka, Age Mamučića 13.

(Ajánlott irodalom a táborozásra és a vetétkedőre készülőknek)

A meghirdetett témákkal kapcsolatban óriási irodalom áll rendelkezésre. Nincs lehetőségünk valamennyit felsorolni – ez kötetekre rúgna –, csak néhányat említünk meg:

A **magyarság őstörténete** (Szerkesztette: Ligeti Lajos), Akadémiai Kiadó (reprint), Budapest, 1986.

Attila és hunjai (Szerkesztette: Németh Gyula), Akadémiai Kiadó (reprint), Budapest, 1986.

Az őshazától a Kárpátokig (Szerkesztette: Szombathy Viktor), Panoráma, Budapest, 1985.

Dienes István: **A honfoglaló magyarok**, Corvina Kiadó (Hereditas sorozat), Budapest, 1972.

Erdélyi István: **A magyar honfoglalás és előzményei**, Kossuth Kiadó, Budapest, 1986.

Jókai Mór: **A magyar nemzet története**, 1-2.

László Gyula: **Hunor és Magor nyomában**, Gondolat Kiadó, Budapest, 1967; **A honfoglalókról**, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973; **Őstörténetünk**, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

Pauler Gyula: **A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt**, 1-2., Állami Könyvterjesztő Vállalat (reprint), Budapest, 1986.

Balázs György - Szelenyi Károly: **Magyarok**, Budapest, 1990.

Dömötör Tekla: **Magyar néprajz, népmonda, néphit, népi vallásosság**, Budapest, 1990.

Hanak Péter: **Hogyan éltek elődeink**, Budapest, 1980.

Jung Károly: **Tájosok, ördögök, garabonciások. Újvidék, 1985.; Hiedelmondatok és hiedelmek. Újvidék, 1990.**

Kalapis Zoltán: **Történelem a föld alatt. Újvidék, 1995.**

Klaniczay Sándor: **A magyar irodalom története 1600-ig**, Budapest, é.n.

Lukács Tibor - Torneóvá Tó: **Sósókap. Kanizsa, 1995.**

Magyarország története (Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984.

Molnár József - Simonyi György: **Magyar nyelvemlékek**, Budapest, 1980.

Nagy Sándor: **Domb. Újvidék, 1971.**

Ruffey Péter: **Bujdosó nyelvemlékeink**, Budapest 1977.

Szekeres László: **Amit az idő eltemet. Újvidék; A hunok és Attila. Újvidék, 1985.**

Varga Domokos: **Mogyeriektől Mohácsig**, Budapest 1992.

Vargyas Lajos: **Magyar néprajz, magyar népköltészet**, Budapest 1988.

E számunk szerzői: Dr. BALLA Ferenc orvos, helytörténet-kutató (Bezdan) * dr. BLAZOVICH László történész-leveletáros (Szege) * dr. CZÉKUS Géza biológus-antropológus (Szabadka) * dr. GYÖRE Kornél ny. egyetemi tanár (Újvidék) * LALLA Gábor geográfus-leveletáros (Szabadka) * dr. KÖHEGYI Mihály régész (Baja) * MAGYAR László filológus-leveletáros (Szabadka) * NAGY Tibor tanár (Bajsa) * RICZ Péter régész (Szabadka) * SILLING István főiskolai tanár, néprajzkutató (Kupuzina) * dr. SOMOGYI Sándor egyetemi tanár (Szabadka) * TOLNAI Ottó író (Pálics) * dr. VÉKONYI László orvos, helytörténet-kutató (Csantavér)